

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
імені ПЕТРА ВАСИЛЕНКА**

ВИСТАВКОВО-МУЗЕЙНИЙ ЦЕНТР

STUDIA SLOBOZHANICA

**Вісник виставково-музейного центру
Випуск 4**

**Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції
«Слобожанський гуманітарій – 2018»
30 березня 2018 р.**

ХАРКІВ – 2018

ББК 71.1
УДК: 009(06)
С 48

Друкується за рішенням Вченої ради ХНТУСГ імені Петра Василенка від 22 лютого 2018 р. протокол № 6

C48 STUDIA SLOBOZHANICA: Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2018» (Харків, ХНТУСГ, 30 березня 2018 р.). – Харків, 2018. – 178 с.

У збірнику наукових праць представлені матеріали науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2018». Автори публікацій висвітлюють актуальні проблеми історії України та світу, розвитку туризму та краєзнавства, теоретичної та практичної філософії, методики викладання гуманітарних дисциплін, лінгвістичних студій.

Відповідальний за випуск: Москальова Н. П.

Відповідальний редактор: Скубій І. В.

©Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка, 2018
©Автори, 2018

13. Стайтс Р. Женское освободительное движение в России: Феминизм, нигилизм и большевизм, 1860-1930: Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 616 с.

14. Устав Харьковского общества взаимного вспоможения трудящихся женщин за 1902-3-4-5-6 и 7 годы. – Харьков: Т-во «Печатня С.П.Яковлева», 1905. – 404 с.

15. Юкина И.И. Женское движение России, ценз пола и суфражизм Гендерная реконструкция политических систем Редакторы-составители сборника: Степанова Н.М., д.и.н., Кириченко М.М., к.с.н., Кочкина Е.В. – СПб.: ИСПГ-Алетейя, 2003. – С. 991. Режим доступа: http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/yukina.htm#_ftn35 (дата звернення: 12.03.2018)

16. Юкина И.И. Историко-социологический анализ женского движения России середины XIX-начала XX веков. Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Специальность: Теория, методология и история социологии, код специальности (шифр ВАК): 22.00.01. – СПб.: РАН СПб филиал Института социологии. – 2000. – 209 с.

УДК 336.24.07 (477.64 – 21 Бер) «1921/1925» (091)

Дейнеко С.М.

Бердянська митниця (1921 – 1925)

Після прийняття керівництвом радянської Росії, у 1921 р., курсу на лібералізацію економічної політики, постало нагальне питання розбудови власної митної системи. Дослідження присвячене відновленню роботи митниці у Бердянську в 1920-х роках. Всі потуги налагодити роботу закладу у 1921 р. потерпіли крах внаслідок антирадянського повстанського руху, що вирував у той час на теренах України. Поштовх до активізації по цьому питанню призвів до швидкого зростання обсягів зовнішньої торгівлі радянської України у період 1921 – 1924 років. Таким чином, після декількох років бездіяльності Бердянська митниця у 1925 р. провела свої перші експортні операції. Основною статтею вивозу були різноманітні зернові культури.

Ключові слова: митниця, Бердянськ, Україна, експорт.

After the leadership of the soviet Russia adopted the course on the liberalization of economic policy in 1921, the formation of the own customs system has become an urgent issue. The study is dedicated to the recovery of the customs house work in Berdyansk in 1920s. All attempts to rearrange the work of the establishment in 1921 was failed because of the anti-Soviet in surrectionary movement, which was raging in the territory of Ukraine at that time. The push for stirring up concerning this issue led to the rapid increase of the volume of the foreign trade of the Soviet Ukraine in the period of 1921 – 1924. Thereby, after the several years of inactivity Berdyansk customs have held its first export operations in 1925. The main items of export were various cereal crops.

Key words: customs house, Berdyansk, Ukraine, export.

Поразка у 1921 р. Української революції призвела до остаточного утвердження більшовиків на теренах України. Перед радянською владою постала низка завдань соціального і економічного характеру. Одна із них – створення власної митної системи. Переможці, це питання розпочали вирішувати в Україні ще у 1920 році. За основу взяли колишні митниці доби УНР та Української Держави, які в свою чергу базувалися на бувших інституціях Департаменту митних зборів Російської імперії. Однією з таких установ була Бердянська митниця. Поштовхом до її відновлення та низки інших подібних закладів, стало рішення відкрити у жовтні 1920 р. Харківське Відділення Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі УСРР, а при ньому Митний відділ, якому мали підпорядковуватися: Харківська, Маріупольська, Таганрозька і Бердянська митниці, а також Генічеська митна застава [3, арк. 1].

Регенерація проходила у важких повоєнних умовах. Відповідно метою нашої розвідки – є бажання дослідити та показати процес відновлення роботи Бердянської митниці у першій половині 20-х років ХХ століття.

Історіографія питання є досить скромною. Є низка досліджень, які дотично торкаються історії митниці у Бердянську у 1920-х роках. Найбільш інформативним можна назвати

монографію Д. Архирейського «Радянська митна служба міжвоєнної України». Дана робота показує становлення радянської митної системи, в рамках якої працювала також і Бердянська митниця. Чимало уваги у ній приділено радянській нормативно-правовій базі тогочасної доби, економічній і кадровій складовим. Але суттєвим недоліком є брак уваги до роботи конкретних закладів, в тому числі і до установи у Бердянську [2]. Подібною за направленістю є стаття О. Морозова «Організаційно – правові засади діяльності митних органів УСРР у 1920 – 1922 рр.» [9]. Епізодичні відомості нам надають – праця Д. Александрова «Таможенное дело в СССР», колективна монографія «Історія митної справи в Україні» і стаття І. Кукшиної [1, 7, 8]. Цікаві відомості власне про сам Бердянськ (соціальні, економічні і політичні аспекти життя) наводяться у колективній роботі В.М. Чопа і І.І. Лимана «Вольный Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918 – 1921 роки)» [10]. Проте, ще раз можна наголосити, вищезгадані праці повністю не висвітлюють тему нашого дослідження.

Саме це надає актуальності нашій розвідці. Основу джерельної бази склали матеріали з Державного архіву Харківської області, фонд Ф. р – 341.

Початок буремного 1921 року – голод, реквізиції продовольства, масові повстання проти радянської влади. Так, в Приазов'ї 12 грудня 1921 р. війська Революційної Повстанської армії України під проводом Н.І. Махна взяли Бердянськ. Під час вуличних боїв активно використовувалася артилерія [10, с. 475, 420]. Саме в таких умовах, навесні 1921 р., розпочалася ревізія Бердянської митниці з метою відновити її роботу, планувалося ввести в дію Бердянський морський порт. Треба зауважити, що вищезгадану гавань, по ряду показників, можна було віднести до однієї з найкращих на Азовському морі: 1. Тривала навігація, більша ніж в інших азовських портах, завдяки тому, що прибережна акваторія взимку пізно вкривалася кригою, а навесні дуже рано від неї звільнялася; 2. Зручна та захищена від вітрів Бердянська затока та рейд завдовжки 30 км, завширшки 20 кілометрів; 3. Канал, що прокладено до самого

порту. Він дозволяв океанічним суднам, з великою осадкою, безперешкодно його відвідувати; 4. Розташування в центральній частині Приазов'я і наявність залізничного сполучення, що відповідно давало можливість швидко переміщувати товари. Технічні можливості терміналу дозволяли експортувати 30 млн. пудів збіжжя на рік [4, арк. 5 – 6]. Основною групою товарів, що експортувалися через Бердянськ, були зернові. В запропонованій нами таблиці можна побачити статистичні показники, щодо кількості та вартості товарів вивезених через вищезазначений порт напередодні Першої світової війни.

Таблиця 1. Експорт через Бердянський порт з 1909 по 1916 рік

<i>Рік</i>	<i>Кількість вивезених за кордон товарів, пуд</i>	<i>Вартість, руб.</i>
1909	25 млн. 198 тис. 110	27 млн. 400 тис.
1910	30 млн. 977 тис. 470	30 млн. 700 тис.
1911	24 млн. 167 тис.	24 млн. 131 тис.
1912	10 млн. 123 тис. 930	10 млн. 476 тис. 698
1913	10 млн. 760 тис.	10 млн. 224 тис.
1914	2 млн. 568 тис.	2 млн. 216 тис.
1915	-	-
1916	-	-

Таблицю складено автором на підставі: Ф. р-34. – Оп. 3. – Спр. 27. – Арк. 6.

Не дивлячись на те, що напередодні Першої світової війни кількісні і вартісні показники знизилися, далась взнаки серйозна конкуренція з Маріуполем та Таганрогом, Бердянськ залишався важливим експортним центром на Приазов'ї.

Але суттєвою перепоною на шляху реалізації планів відродження порту і митниці у Бердянську став повстанський рух, який вирував навколо великих та малих міст України. В травні 1921 р. керівництво установи направило своїм харківським кураторам детальний план по забезпеченню збройною охороною Бердянської митниці. Витяги з цього документу варто процитувати: «На предписание от 26 февраля с. г. [1921] за № 162/399 Бердянская портовая таможня доносит, что для охраны границы УССР для Бердянской портовой территории потребуется в спешном порядке военная сила числом не менее как в 150-200 штыков по следующим

соображениям: 1) Принимая во внимание вообще беспокойное состояние Бердянского уезда и сильное развитие среди населения бандитизма, следует иметь конную военную силу, как для непосредственной цели по охране границ, так и вообще для охраны казённого имущества, не менее 50 человек; 2) Охрану интересов республики в таможенном отношении следует считать необходимой на протяжении по берегу, по обеим сторонам порта по семи вёрст с каждой, итого 14 вёрст, где на этом пространстве необходимо иметь несколько постов на расстоянии каждой версты, итого считая по 3 человека на смену потребуется 42 человека; 3) Охрана самого порта требует по своему расположению не менее 4 постов, а также по 3 человека на смену, итого 12; 4) Приходящих из-за границы одновременно бывало до 12, если принять за среднее 8 пароходов, то для надзора за ними придётся на каждый ставить, принимая во внимание, что одновременно будут работать два мола, как по выгрузке, так и по нагрузке, не менее как по 2 человека и по 3 смены, [таким образом] потребуется $8 \times 2 \times 3 = 48$ человек» [4, арк. 3].

Треба зауважити, що у цьому документі мова ведеться не про відсутність фахівців певних митних спеціальностей, яких не вистачає для того, щоб розпочати повноцінну роботу закладу, а про «150-200 штыков». Це свідчить про хитке становище радянської влади у регіоні.

Також, Управління Уповноваженого Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі РСФРР при уряді радянської України у квітні 1921 р. підняло питання перед керівництвом Бердянської митниці про організацію цензурного нагляду при даній установі. Враховуючи масовий антирадянський повстанський рух у Приазов'ї і майже повну відсутність морського транспортного сполучення між радянськими портами на Азовському морі та іншим світом, відповідь митників була стриманою та адекватною: «Бердянская портовая таможня доносит, что значительного количества пассажиров проезжающих границу через Бердянск вряд ли можно ожидать, а потому учреждение особого военного цензурного пункта в Бердянске представляется излишним. Что же касается просмотра

печатных произведений, фотографических снимков, чертежей и разного рода рисунков и прочих предметов подлежащих цензуре, то таковой может быть возложен на таможеню» [4, арк. 7].

Організаційно – структурні зміни у митній системі, що розпочалися у 1920 р., відбувалися протягом всієї першої половини 1920-х років. Так, Раднаргосп України своїм наказом № 991-1351 від 7 жовтня 1922 р. підтвердив дію постанови ВУЦВК від 13 вересня «Про Управління Українського митного округу» [2, с. 44]. Станом на листопад 1923 р. Бердянська митниця, разом з Одеською, Миколаївською, Севастопольською, Феодосійською, Керченською, Таганрозькою, Маріупольською, Херсонською, Ялтинською, Рибницькою, Тираспольською і Євпаторійською входила до Одеської інспекторської дільниці Українського митного округу [2, с. 46 – 47].

10 березня 1925 р. Народний Комісаріат зовнішньої торгівлі затвердив наказ – «Положення про Українське відділення Головного митного управління». Згідно з ним Українське відділення підпорядковувалося Головному митному управлінню Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі. Робота Відділення розпочалася 1 квітня 1925 року. Невдовзі, того ж місяця, схвалили «Положення про організацію митних установ на території УСРР», відповідно до якого організувалися районні митниці. Їм підпорядковувалися митні установи 2-го і 3-го розрядів. Так, зокрема, Харківській районній митниці 1-го розряду – Маріупольська митниця 2-го розряду і Бердянська митниця 3-го розряду [2, с. 56 – 57; 5, арк. 1].

Не дивлячись на те, що потуги по відновленню роботи митниці у Бердянську спостерігалися ще у 1921 р., мабуть під впливом X з'їзду РКП(б) і проголошення Нової економічної політики (НЕПу), практичні кроки відбулися тільки у 1925 році. На нашу думку, до цього радянську владу підштовхнув швидкий розвиток зовнішньої торгівлі УСРР. Так, згідно з даними митників її оборот у 1921/22 рр. склав 17 млн. рублів (у цінах 1913 р.), 1922/23 – зріс до 25,9 млн. рублів і нарешті 1923/24 – 86,5 млн. рублів. Таким чином, за три роки обсяг зовнішньої торгівлі радянської України зріс у 5 разів [6, арк. 30].

Пригадуючи відому фразу Й. Сталіна – «Кадры решают всё», треба відмітити, що якраз кадрами Бердянська митниці була не повністю укомплектована. З 10 посад, які мала установа навесні 1925 р., вакантними були 4. На 22 квітня у штаті знаходилися: 1. Муш Микола Іванович, тимчасово виконуючий обов'язки керівника закладу. Стаж роботи – 5 місяців; 2. Новіков Лаврентій Карпович, контролер. Стаж роботи – 27 років; 3. Осецький В'ячеслав Олександрович, старший діловод. Стаж роботи – 27 років; 4. Мазін Костянтин Степанович, рахівник. Стаж роботи – 1 рік; 5. Ферштер Борис Максимович, помічник корабельного наглядача 1 розряду. Стаж роботи – 3 роки; 6. Луньов Василь Михайлович, сторож-прибиральник. Стаж роботи – 1 рік. З усіх перерахованих співробітників, лише В. Осецький працював у даній установі з 1907 р. і відповідно досконало знав всі особливості її роботи. Всі інші, враховуючи сторожа-прибиральника В. Луньова, працевлаштувалися у 1924 році. Тимчасовий керівник митниці М. Муш отримав призначення на дану посаду від місцевого партійного осередку більшовиків. Таким чином, лише двоє співробітників мали солідний стаж роботи у митній системі [5, арк. 4, 10]. Для вирішення кадрової проблеми керівництво Головного митного управління прийняло рішення, що – «В розпорядження Філії [Відділу] ГМУ будуть командировані протягом 1925 року студенти, що окінчили ВУЗи, для призначення на посади по митницям для вивчення митної роботи...» [5, арк. 8].

Вагомою рисою того, що саме у 1925 р. стали активно відновлювати Бердянську митницю слугують дві події: 1. 15 травня 1925 р. Харківська митниця звернулася до губвиконкому з проханням надати дозвіл на виготовлення штампу «подконтрольной Бердянской таможене»; 2. У той самий день з Харкова до Бердянська відправили інструкцію «Правила агентов финорганов по борьбе с контрабандой» [5, арк. 14, 15]. Як відомо без власної печатки не має і не мала права функціонувати жодна установа, тим паче у гіперцентралізованому Радянському Союзі. Боротьба з контрабандою одне з основних призначень митної служби, а

враховуючи скромний стаж роботи і досвід більшості бердянських митників, без таких допоміжних настанов як «Правила агентів финорганов по борьбе с контрабандой» дана царина їхньої діяльності була би нездійсненою. Відповідно 1925 р., став роком остаточної регенерації роботи закладу.

В рамках підготовки митниці до сезону експорту збіжжя, управляючий М. Муш вирішив відремонтувати головну будівлю. Замість запропонованого Головним митним архітектором розрахунку вартості робіт у сумі 820 руб., М. Муш, висуванець місцевого парткому, проявив чималий комерційний талант домовившись з бердянським ДОПром [аббревіатура рос. мовою – Дом принудительных работ, тобто в'язниця] про виконання даних робіт за 600 рублів. Враховуючи те, що у договорі записано: «Снять и вновь перекрыть всю площадь крыши главного здания кв. м. 500; исправить водопровод, почистить колодец, отбить штукатурку – 75 м. кв., остеклить окон – 22 кв. м.» та виконати ще багато інших, менш вагомих робіт, впевнено можна сказати – проведено капітальний ремонт будівлі [5, арк. 26, 28 – 30]. Втім, пікантність цієї справи надало рішення Харківської митниці, згідно з яким на оплату ремонтних послуг, виконаних «мешканцями» бердянського ДОПру, харків'яни асигнували лише 500 рублів. Майбутній міжвідомчий скандал погасило керівництво Одеської митниці, яке додатково виділило бердянським колегам 100 рублів [5, арк. 92, 95].

Наприкінці липня 1925 р., підготовка завершилася і Бердянська митниця могла розпочинати свою роботу. Вже з серпня стартувала так звана хлібна компанія – продаж крупних партій зернових культур за кордон. 10 серпня до порту, вперше за декілька років, зайшло англійське торгівельне судно для завантаження збіжжям [5, арк. 115]. Таким чином, саме в цей день, вищезгадана митна установа розпочала працювати у повноцінному режимі. Невдовзі, у вересні, на завантаженні стояло два іноземних судна і одно прямувало до Бердянська [5, арк. 115].

Але, тимчасово виконуючий обов'язки керівника Бердянської митниці Микола Іванович Муш цього комерційного

буму вже не застав. Його звільнили наприкінці серпня. 2 вересня дану посаду обійняв М.Ф. Бородин. У наказі про його призначення зазначалося – «В целях улучшения аппарата Бердянской таможни и во исполнение приказа ГТУ № 37 от 27. IV. с/г, о снятии Вр. Управляющего таковой Муша, по согласованию с отделением ГТУ, Мариупольским окружным парткомом и ЦК КП(б)У намечено назначение Управляющим Бердянской Таможней быв. Нач. Отд. по б/кб [бывшего Начальника Отдела по борьбе с контрабандой] т. Бородина М.Ф.» [5, арк. 128].

1925 рік Бердянська митниця завершила з непоганими показниками: за період тогорічної навігації до порту прибуло 39 кораблів, на яких привезли вантажів загальною вагою – 428 тис. 355 кг; вивезли за кордон – 1 млн. 063 тис. 069 кілограмів [5, арк. 162]. Відповідно до обсягів зростання експортно-імпортних операцій через дану митну установу, збільшувалася і чисельність її працівників. Вже у жовтні там працювало 15 осіб [5, арк. 159].

Підсумовуючи можна констатувати, що Бердянська митниця у першій половині 1920-х рр. пройшла тернистий шлях від установи, яка фактично існувала лише на папері, до досить успішного закладу. Цьому сприяли обставини як загальнорадянського масштабу – прийняття та реалізація Нової економічної політики, так і місцевого – певний час посаду керівника обіймав підприємливий Микола Іванович Муш.

Література

1. Александров Д.А. Таможенное дело в СССР/Д.А. Александров. – М.: В/О «Международная книга», 1949. – 389 с.
2. Архирейський Д. Радянська митна служба міжвоєнної України/Д. Архирейський. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2013. – 290 с.
3. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. р-341. – Оп. 3. – Спр. 1.
4. ДАХО. – Ф. р-341. – Оп. 3. – Спр. 27.
5. ДАХО. – Ф. р-341. – Оп. 1. – Спр. 1348.
6. ДАХО. – Ф. р-203. – Оп. 1. – Спр. 2327.

7. Історія митної справи в Україні / К.М. Колесников, О.В. Морозов, Г.М. Виноградов та ін.; За ред. П.В. Пашка, В.В. Ченцова. – К.: Знання, 2006. – 606 с.

8. Кукшина І.В. Формирование советской таможенной системы 1917 – 1920 годах / И.В. Кукшина // Потенциал современной науки. – 2015. – №4 (12). – С. 114 – 120.

9. Морозов О. Організаційно – правові засади діяльності митних органів УСРР у 1920 – 1922 рр. / О. Морозов // Вісник Академії митної служби України. – 2003. – № 3. – С. 104 – 114.

10. Чоп В.М., Лиман І.І. «Вольный город Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918 – 1921 роки) / В.М. Чоп, І.І. Лиман. – Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2007. – 478 с.

УДК 94(477.54-22)"192":338.246.025.28

Лапченко А. С.

«Денаціоналізація» в сільській місцевості в 1920-ті роки (на прикладі Харківщини)

У статті йдеться про часи нової економічної політики. Розглянуто питання денаціоналізації на прикладі Харківщини.

Ключові слова: оренда, денаціоналізація, промисловість, нова економічна політика.

В статье говорится о временах новой экономической политике. Рассмотрены вопросы денационализации на примере Харьковщины.

Ключевые слова: аренда, денационализация, промышленность, новая экономическая политика.

The floor deals with the time of the New Economic Policy. The issue of denationalization on the example on Kharkivschina.

Keywords: lease, denationalization, industry, New Economic Policy.

Сьогодні в українській історичній науці досі існує думка про те, що суть нової економічної політики це: запровадження ринкової системи та допущення елементів держкапіталізму;